

М.П.Турдиалиев
ТДЮУ мустақил изланувчиси

ХАЛҚАРО МОЛИЯ МАРКАЗЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ТУРЛАРИ

Аннотация: Мақолада халқаро молия марказлари фаолияти, уларни ташкил этиш ҳамда бу борадаги халқаро тажриба таҳлил қилинган. Амалга оширилган таҳлиллар натижасида халқаро молия марказларининг турлари кўрсатиб берилган.

Калит сўзлар: халқаро молия марказлари, халқаро бозор, офшор, қўлланиладиган ҳуқуқ, ҳуқуқий режим.

Аннотация: В статье анализируется деятельность международных финансовых центров, их организация и международный опыт в этой сфере. В результате анализа показаны типы международных финансовых центров.

Ключевые слова: международный финансовый центр, международный рынок, офшор, применимое право, правовой режим.

Abstract: The article analyzes the activities of international financial centers, their organization and international experience in this area. As a result of the analysis, the types of international financial centers are shown.

Keywords: international financial center, international market, offshore, applicable law, legal regime.

Ўзбекистон Республикаси мустақил тараққиёт йўлига асосланган ҳолда бозор иқтисодиётига тўла ишонч билан ўтиб, иқтисодий салоҳияти тобора юксалиб бормоқда. Кейинги икки йилда Президентимиз Ш.Мирзиёев раҳнамолигида ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва диверсификациялаш, замонавий бизнес инфратузилмасини шакллантириш ва ривожлантириш борасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Юртимиздаги макроиқтисодий барқарорлик ва қулай сармоявий муҳит таъсирида энг ривожланган давлатлар, нуфузли молия муассасалари мамлакатимиз билан ҳамкорлик қилмоқда. Бунинг самараси ўлароқ янги, замонавий корхоналар бунёд этилмоқда, миллий хўжалигимиз иқтисодий жиҳатдан мустаҳкамланиб бормоқда ва унинг кўпгина соҳаларида барқарор ўсишга эришиш чора-тадбирлари ишлаб чиқилмоқда. Жамият тараққиётининг барча жабҳаларида, жумладан, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий-маърифий соҳаларда кўзга кўринарли, сезилари қатор ижобий ўзгаришлар рўй бермоқда.

Дунёда сўнги йилларда эркин иқтисодий зоналарни ташкил этиш тенденциясининг ўсиб бориши, уларда ташқи савдо ва инвестиция муносабатларининг янада ривожланиши, ушбу ҳудудларга тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг кириб келиши ҳамда юқори технологияли янги ишлаб чиқариш қувватларининг ташкил этилиши, шунингдек рақобатбардош ва экспортга йўналтирилган маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажмининг сезиларли даражада ошиши мазкур тузилмаларда тадбиркорлик фаолиятининг ривожланиши ва уни ҳуқуқий тартибга солиш заруриятини вужудга келтирмоқда. Ҳозирда дунё миқёсида 4300 дан зиёд ўзига хос хусусиятга эга бўлган эркин иқтисодий зоналар фаолият кўрсатиб

келмоқда. Халқаро молия марказлари эса эркин иқтисодий зоналарнинг ўзига хос янги кўринишидир.

Бутун дунё иқтисодиёти бугунги кунда ўзaro чамбарчас боғланиб, бир-бирисиз ривожлана олмайдиган даражада киришиб кетди. Статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда бутун дунё бўйича 2100 га га яқин эркин иқтисодий зоналар фаолият кўрсатиб келмоқда. Уларнинг 450 таси эркин савдо зоналари, 400 таси илмий-ишлаб чиқариш зоналари, 300 дан ортиғи ишлаб чиқариб экспорт қилиш зоналари, 200 га яқини махсус зоналар (афшор марказлар, рекреация зоналари, экологик-иқтисодий зоналар ва туристик зоналардан) ҳисобланади. [1]

Халқаро молия марказлари эса эркин иқтисодий зоналарнинг янги авлоди дейишимиз мумкин. Халқаро молия марказлари – бу бугунги дунё иқтисодий жамиятидаги вужудга келаётган ривожланишнинг янги кўринишидир. Халқаро молия марказлари – халқаро валюта операциялари, кредит ва молия, қимматли қоғоз ва олтин операциялари билан шуғулланувчи банклар ва махсус молия-кредит ташкилотлар жамланган маскандир. Дунё бўйлаб халқаро молия марказлари Лондон, Нью-Йорк, Цюрих, Франкфурт-на-Майне, Люксембург, Сингапур ва бошқа давлатларда мавжуд. Хусусан, қўшни Қозғистон Республикасида ҳам 2018 йилда “Астана” халқаро молия маркази ўз фаолиятини бошлади. Бу эса ўз навбатида халқаро молия марказлари мамлакат иқтисодиётда муҳим ўрин эгаллашининг исботидир.

Халқаро иқтисодий муносабатларнинг ривожланиши, ҳомашё базалари учун рақобат, глобал рақобатнинг кучайиши, халқаро савдо бозорларига бўлган талабнинг ошиши, қулай инвестицион муҳитни яратишдаги рақобат – булар барчаси бугунги кундаги халқаро иқтисодиётнинг белгиларидир.

Молиявий воситалар, механизмлар ва институтлар орасида молиявий инфратузилманинг асосий хусусиятлари, характерини ўзида мужассамлаштирган мажмуа – бу халқаро молия марказларидир.

Халқаро молия маркази тушунчасининг илк маротаба «глобал шаҳар» деган ном остида танилган. Ушбу термин 1918 йилда О.Шпенлеров [2] томонилан қўлланилган “Глобал шаҳар (Global city) - майда турдаги пул операцияларини бирлашмасини амалга ошириладиган жой” маъносида қўлланилган. Ривожланиш натижасида “Глобал шаҳар” (Global city) атамаси ўрнига “Дунё шаҳари” (World city) атамаси қўлланила бошланди.

1927 йилда Р.Маккензининг таъкидлашича, “Дунё шаҳари” (World city) динамик равишда ривожланган ва натижада тадбиркорлар ва бойларни ўзига жалб қилувчи йирик шаҳарлар тизимига айланган.[3]

П.Ҳоллнинг таъкидлашича эса Лондон, Париж, Нью-Йорк, Токио, Москва каби дунё шаҳарлари дунёнинг юқори даражада ривожланган шаҳарлари қаторида кўрилган. Бунга асосий сабаб эса ушбу шаҳарларда савдо-сотиқ, молия, таълим, маданият ва технология каби тизимлар яхши ривожланган.[4]

П.Холл ўз тадқиқотини анализатор Дж.Фридман билан биргаликда давом эттириб, бир қатор йирик шаҳарларни ривожланиш тарихини анализ қилиб шундай хулосага келадики, 1986 йилга келиб ушбу молиявий шаҳарлар миллий молия-кредит тизимини халқаро молия бозорига олиб чиқувчи воситачи шаҳар сифатида фаолият юрита бошлаган.[5]

Бир қанча вақтдан кейин молия марказлари доирасида илмий изланиш олиб борган олимлар Дж.

Бивершток, П. Тейлор [6] ва бошқаларнинг фикрига кўра, “жаҳон шаҳарлари” нафақат жаҳон бозорларига чиқиш имконини берувчи, балки у ерда яшайдиган фуқароларнинг ҳаёти ва меҳнатнинг сифатини яхшиловчи шаҳарлар сифатида қарала бошлаган.

1991 йилга келибгина олим С.Сассен томонидан ҳозирги кундаги қабул қилинган халқаро молия марказлари тушунчасига яқин таъриф берилди. Унинг фикрига кўра, халқаро молия марказлари анчагина индустриал ривожланган, жаҳон иқтисодиётини ўзида мужассам этган ва бошқа йирик шаҳарларнинг моливий алоқалари кесишган марказдир.[7] Ушбу молия марказларига бутун дунё бўйлаб айланувчи ва даромад келтирувчи жаҳон капитали жойлаштирилади.

Халқаро молия марказлари тушунчаси глобал марказ сифатида шаҳарсозлик, ижтимоий ва географик жиҳатдан қулайлиги билан характерланади. Шунингдек, халқаро молия марказларида халқаро молиявий капитал ва ишбилармонлик муҳитининг юқорилиги билан ажралиб туради. Халқаро молия марказлари бутун дунёда молиявий капитални жалб қилиш орқали миллий ва халқаро иқтисодиёт учун иқтисодий ривожланишнинг локомативи сифатида қаралади. Халқаро молия марказлари ўзининг маъмурий ва интеллектуал фаолияти натижасида таълим, инновация ва технологияни ривожланиш марказларига ҳам айланиб улгурган.

Молия марказлари ўзининг фаолиятини тўлиқ амалга ошириш учун маблағ эгасининг ўз пул маблағларини халқаро молия бозорида бошқа шахсга эркин ўтказилишини таъминловчи тизим мавжуд. Бундан келиб чиқиб айтишимиз мумкинки, халқаро молия марказлари молиявий воситачилик платформаси каби қўшимча имкониятларга ҳам эга бўлиши мумкин.

Халқаро молия марказлари фаолиятидан келиб чиққан ҳолда икки томонлама қарашимиз мумкин. Биринчидан, халқаро молия марказлари ўзининг молиявий фаолиятидан келиб чиқиб, жаҳон молия бозорининг бир қисми дейишимиз мумкин. Иккинчи томонидан эса миллий иқтисодиётни ўсишига катта таъсир кўрсатувчи макроиқтисодий омил сифатида қарашимиз мумкин.

Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб илмий тадқиқотчи олим Ч. Киндлебергернинг фикрини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Унинг фикрига кўра, халқаро молия марказлари шаҳарнинг марказида жойлашган бўлиши ва шунингдек уни ташкил этишда мамлакатнинг молиявий секторини ҳам инobatга олган ҳолда жойлаштириш лозим.[8]

Халқаро молия марказларининг асосини барча тураги банкларнинг фаолият турини ўзида мужассамлаштирган банкларро марказ ҳамда молия-кредит институтлари ўрин олган бўлиши лозим. Чунки халқаро молия марказлари фаолиятида трансмиллий банклар ваколатхоналари, биржалар, аудит-консалтинг компаниялари, давлат назорат бўлиmlари муҳим аҳамиятга эга. Халқаро молия марказларининг ҳам хусусияти шундаки, уларда ХММ иштирокчиларининг фаолияти бир-бири билан чамбарчас боғлиқдир.

Ушбу ўринда трансмиллий банклар тушунчасига ойдинлик киритиб ўтадиган бўлсак, трансмиллий банклар – кенг ҳажмдаги халқаро ёки маҳаллий операцияларни амалга оширувчи молия-банклар гуруҳидир.

Иқтисодчи-тарихчи олим Ю. Кассисанинг фикрига кўра, халқаро молия марказлари молиявий институтлар, молия бозорлари ва ташкилотлар, профессионал жамиятларнинг муҳим элементларини ўзида мужассам этган халқаро молия архитектураси бўлмоғи даркор.[9] Молиявий муносабатларда молия марказлари бир вақтнинг ўзида пул ўтказмаларини, тўловлар ва валюта айирбошлаш оперцияларини амалга оширувчи маскан бўлиши лозим.

Халқаро молия марказларига нисбатан ҳозирги кундаги қарашлар унинг асосан молиявий воситачилик фаолиятига урғу беради. Иқтисодчи олим Х.Рид айтганидек, молиявий марказларнинг пайдо бўлиши молиявий капитал жамғармаларини инвестицияларга айлантириш зарурияти билан боғлиқдир.[10] Шунингдек, молиявий марказлар жамғарма ва инвестициялар ўртасидаги мувозанатни сақлаш ҳамда инвесторлар ва қарз олувчилар ўртасидаги воситачилик вазифасини бажарувчи сифатида молиявий муносабатлар майдонига чиқади.

Бошқача қилиб айтганда, халқаро молия маркази – бу :

- Халқаро бозор механизм бўлиб, дунё молиявий айланмасида воситачи бўлиб хизмат қилади;
- Банк ва ихтисослаштирилган молия-кредит институтлари ўртасидаги олтин, қимматли қоғозлар, валюта айирбошлаш, кредит ва молия оперцияларини амалга оширувчи марказ;

- Халқаро молия бозорларининг асосий иштирокчиси сифатида активлар билан боғлиқ халқаро операциялар учун шаҳар марказида жойлашган марказ;

- Турли хил юрисдикциялардаги молия институтлар учун молиявий воситачиликни халқаро миқёсда амалга оширишрадиган молиявий майдон;

- Келишув асосида турли хил ҳудудларда жойлашган молия тизимларининг бирлаштирган марказ. Мисол учун: Швейцария молия маркази. Ушбу молия маркази ўзида Женева, Лугано ва Цюрих каби шаҳарларнинг молиявий тизимини бирлаштирган.

- “Офшор молиявий марказ” тушунчасининг синоними бўлиб, бошқача сўз билан айтганда бизнеснинг ҳуқуқий ва молиявий фаолиятига давлатнинг минимал даражада аралашуви ёки тўлиқ даражада аралашмаслигидир.

Оддийгина “молия маркази” тушунчасининг ўзи “халқаро молия маркази” тушунчасининг” асл маъносини, моҳиятини ҳам очиб бериши мумкин. Мисол учун: молия маркази – ўзида барча молия институтларини жамлаган, молиявий алоқалар ва ишбилармонлик муҳитини яхшилашга қаратилган ҳаракатни амалга оширувчи, ички ва халқаро кредит-молиявий операцияларни амалга оширувчи шаҳар тушунилади.[11] Молия марказларига нисбатан халқаро молия марказлари тушунчасининг ишлатилиши эса бир ҳудудда турли халқаро молиявий тузилмалар ва уларнинг тижорат операцияларини амалга ошириш имкониятини яратишдир. Аммо барча халқаро молия марказлари мақомига эга шаҳарларда ҳам бундай имкониятлар мавжуд эмас. Мисол тариқасида Бермунд оролларида жойлашган Гамилтон ХММ ёки Сидней ХММларни олайлик, улар ҳам халқаро молия маркази мақомини олган шаҳарлар ҳисобланади, лекин халқаро молиявий операцияларда иштирок этиш имкониятига эга эмас. Ушбу нуқтаи назардан келиб чиқиб, Нью-Йорк ва Лондон молиявий

марказларини тўлақонли тарзда халқаро молия марказлари дейишимиз мумкин.

Молия марказлари ва Халқаро молия марказлари ўртасидаги ушбу номувофиқликни бартараф этиш мақсадида илк бора инглиз молия компанияси Z/Yen Group Limited уриниб кўрган. Ушбу ўринда Z/Yen Group Limited компанияси ҳақида қисқача тўхталиб ўтишимиз мақсадга мувофиқдир.

Z/Yen Group Limited компанияси 1994 йилда Лондонда таъсис этилган бўлиб, инвестор ва тадбиркорларга риск-менеджмент юзасидан тавсиялар беришда юқори натижа ва кўп йиллик тажрибага эга компаниядир. Шу билан бирга ушбу молиявий компания стратегик режалаштириш, бизнес соҳасида таълим бериш, фаолиятга молиявий баҳо бериш, компанияларнинг ликвидацияси ва маҳаллийлаштириш ҳамда иқтисодийнинг турли секторларида изланишлар олиб бориш билан шуғулланади.

Bank of America, Barclays Capital, HSBC, McKinsey & Co, PricewaterhouseCoopers, UBS, London Stock Exchange, Россия биржа бозори-ММББ ва бошқа молиявий ташкилотлар, BP Oil International, British Telecom, Cisco, Hitachi Europe Limited, Shell International, Siemens каби савдо компаниялари, The British Council, Global Policy Institute каби нотижорат ташкилотлари ва давлат ташкилотлари Z/Yen Group Limited компаниясининг хизматларидан фойдаланади.

Z/Yen Group Limited компаниясининг кенг кўламдаги ишларидан бири бу халқаро молия марказлари ва интеллектуал мулкнинг йиллик халқаро рейтингини тузишдан иборат.

Z/Yen Group Limited компанияси халқаро молия марказларини фаолияти доирасига кўра қуйидаги кўринишларини санаб ўтган.

- Глобал молия маркази – бу дунё миқёсидаги молия институтларни ўзида акс эттирувчи, миллий, худудий ва дунё миқёсидаги молия соҳаси вакилларини ўзаро боғлаб турувчи марказлардир.

- Халқаро тоифадаги молия марказлари – дунёнинг турли худудларида жойлашган молия секторлари ўртасида тузулувчи халқаро шартномалар ва бошқа операцияларни амалга оширишда координатор вазифасини бажарувчи марказлардир.

- Ихтисослаштирилган молия марказлар – молия марказларининг кенг тарқалган турларидан бири бўлиб, улар молия бозорининг маълум бир соҳасида жаҳонда етакчилик қилувчи банк, суғурта ва молиявий ташкилотларни мувофиқлаштирувчи марказлар. Ушбу турдаги молия марказлари молия бозорининг айнан бир турига ихтисослашган бўлади.

- Миллий даражадаги молия марказлари – молия маркази жойлашган давлатнинг савдо, молия ва банк операцияларини амалга тоширувчи марказ. Ушбу турдаги молия марказлари ўзи жойлашган давлатнинг халқаро молия операцияларини амалга ошира олиши билан ҳам характерланади.

- Маҳаллий молия марказлари – бошқа молия марказларига нисбатан иш ва амалга ошириладиган молиявий операцияларининг жиҳатидан кичикроқлари бўлиб, ушбу турдаги молия марказлари бир давлат ичидаги маҳаллий даражадаги молия операцияларини юритилиши билан бошқа марказлардан тубдан фарқ қилади.

Шуни айтиб ўтишимиз керакки, айнан бир тоифадаги молия маркази қолган тоифадаги молия марказларининг вазифаларини ҳам бажариши мумкин.

Бунга мисол тариқасида Лондон ва Нью-Йорк молиявий марказларини келтиришимиз мумкин.

Адабиётлар рўйхати

1. <http://www.worldbank.org//data>.
2. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирноисторические перспективы / пер. с нем. и примеч. И.И. Маханькова. М.: Мысль, 1998. 606 с.
3. McKenzie R. The Concept of Dominance and World-Organization // American Journal of Sociology. 1927. No. 33. Pp. 28-42.
4. Hall P. World Cities. New York: McGraw-Hill, 1966. 156 p.
5. Friedman J. The World City Hypothesis // Development and Change. 1986. No. 4. Pp. 12- 50
6. Beaverstock J.V., Taylor P.G., Smith R.G. A Roster of World Cities // Cities. 1999. No. 16. Vol. 6. Pp. 445-458.
7. Sassen S. The Global City: New York, London, Tokyo. Princeton University Press, 1991. 480 p.
8. Kindleberger Ch.P. The Formation of Financial Centers: A Study in Comparative Economic History. Princeton Studies in International Finance. No. 36. New Jersey, 1974. 85 p
9. Cassis Y. Capitals of Capital: The Rise and Fall of International Financial Centres 1780-2009. Cambridge University Press, 2010. 4 p.
10. Reed H.C. The Ascent of Tokyo as an International Financial Centre // Journal of International Business Studies. 1980. No. 11. Iss. 3. Pp. 19-35.
11. «City or its district that has a heavy concentration of financial institutions, that offers a highly developed commercial and communications infrastructure, and where a great number of domestic and international trading transactions are conducted...» (<http://www.businessdictionary.com/definition/financial-center.html>)
12. Перспективы создания международного финансового центра в Российской Федерации / Дробышевский С.М., Худько Е.В., Великова Е.Е. –М.: Институт Гайдара, 2010. – 28 с.